

AZ IDENTITÁS HÁROM SZINTÉZISE

CZÉTÁNY GYÖRGY

Az identitás mint önmeghatározás nemcsak önazonosságot foglal magába, hanem ennek az önmeghatározásnak valamilyen konzisztens viszonyát is az időbeli, térbeli és jelekben megnyilvánuló valósághoz, illetve e konzisztens viszony (és ezáltal az idő, a tér és az értelem) valamilyen fogalmát vagy logikáját. Az alábbiakban az identitás képződésének három különböző, egymással konfliktusban álló logikájáról lesz szó. Mindhárom logika konzisztenciája egy feltétlen elven alapszik, vagy más szóval, mindhárom logika az adott elv szintéziseként határozható meg. A háromféle logikára a szellemtörténet különböző koraiból hozok példákat, amelyekben azok előtérbe kerülnek és így átfogó módon jellemezhetőek. Hogy az adott logikát az identitásnak a valósághoz való viszonyaként mutassam be, a fogalmi meghatározáson túl kitérek a megfelelő identitással együtt járó szemiotikai, tér- és időtapasztalatra is. Az alapvető referenciát ezekre vonatkozóan az adott logika filozófiai, tudományos és művészeti megnyilvánulásai jelentik.¹

Az identitásképződés első logikája szerint a szubjektumhoz születésétől fogva meglévő, őt az általános rendben elhelyező, kizárólagos predikátumok rendelődnek, amelyek rögzíti identitását és korlátozzák kapcsolatfelvételének célszemélyeit és módjait. Ilyenek például a platóni állam lakói. Szókratész ún. „nemes hazugsága”, a polgárok vezetését elősegíteni hivatott mítosz úgy szól, hogy az isten funkciójuk szerint három különböző embertípust formált meg: a vezetésre alkalmasakba aranyat kevert, az örökbe ezüstöt, míg a földművesekbe és a kézművesekbe vasat, illetve bronzot. Márpedig az államban igazságosság csak akkor lesz, ha természetének megfelelően „mindenki a maga dolgát végzi”. E mese elhitésével – Nietzsche kifejezésével e „mnemotechnikával” – választhatók el és rögzíthetők a polgárok állítólagos értékük és funkciójuk alapján az állam három hierarchikus rendje szerint.²

A lélek és az állam igazságos rendjének alapja a Jó ideája által biztosított kozmikus rend, melynek megismerésére és közvetítésére a filozófus-vezető

¹ Az előadás *A transzcendentális illúzió keletkezése és története* című könyvemben írottak összefoglalását és kiegészítését nyújtja. Lásd Czétány György: *A transzcendentális illúzió keletkezése és története. Három szintézis harca egy egységes valóságért*. L'Harmattan, Budapest, 2015.

² Platón: *Állam*. Ford. Szabó Miklós, Steiger Kornél. Atlantisz, Budapest, 2014. 414b-415c, 433a-b.

hivatott. Hiszen annyiban lehet valaki filozófus, amennyiben elsajátítja a létezők természetétől való felosztásának dialektikus tudományát, vagyis eljut a mindent elrendező Jó megismeréséhez. A tudás számára feltáruló hierarchikus rend egyszerre válik a lélekben és az államban megvalósítandó rend mintájává.

A létezők felosztással nyert fogalma az emlékezet (*anamnészisz*) által adott a dialektikus megismerés számára, és így a múltra utal. A *Timaiosz* elbeszélése alapján arra lehet következtetni, hogy a felosztott létezők rendjének kialakítása egy időn túli múltban történt, egy minden időt megelőző, magát az időt is létrehozó múltban. A kozmosz megismerése a *demiurgosz* által elrendezett, számszerűsíthető periodikus mozgások mennyiségi kifejeződése, és így az isteni rendnek az érzékeken keresztül az értelem számára való megmutatkozása által történhet. Míg a látás útján nyert érzetek értelmezése a folytonos mozgás mértani szabályszerűségeinek felismerése, addig a hallás útján nyert érzetek értelmezése az arányok számtani szabályszerűségeinek megértése alapján kerülhet kapcsolatba a kozmikus renddel.³ Ez egyszersmind a *dianoia* örök tárgyakkal foglalkozó tudományainak, a későbbi *quadrium*nak a felosztásához vezet. Ezek: az égitestek mozgásával foglalkozó asztronómia, és ebből a szabályos számmértékek örök szabályait absztraháló geometria; a harmónia számarányaival foglalkozó zene, és ebből a harmonikus számarányok örök szabályait absztraháló aritmetika.⁴ Önmagunk megismerése arra az örök rendre vonatkozik, amely egyszerre érvényesül a kozmosz, az állam és a lélek rendjeként.

Charles Taylor szerint a modern identitást a konstitutív javak morális forrásának bensővé tétele határozza meg. Míg korábban az ember konstitutív java az isteni világrend volt, melynek morális forrása a Jó ideája, avagy Isten, addig a modernitásban az ontikus rendtől függő identitás helyébe az önmagát meghatározó szubjektum lép.⁵ A benső Ágoston *Vallomásaiban* válik először központi jelentőségűvé. Itt ugyan megtaláljuk a teremtés befejezett múltját, amelynek teremtő Igéje egyszersmind az időn kívüliséget kifejező jelen idejű második személyként tesz a vallomást tevőre benyomást. Ám éppígy megtaláljuk a lélek jelen idejű első személyben kifejeződő időtlen bensőjét, amelyben múlt, jelen és jövő a lélek jelenvaló benyomásában vonódik össze, és lesz jelen a múltból, jelen a jelenről és jelen a jövőről. Ágoston szerint a tanulás során az emlékezetünkben megőrzött dolgokat a gondol-

³ Platón: *Timaiosz*. In. *Platón összes művei. Harmadik kötet*. Ford. Kövendi Dénes. Európa Kiadó, Budapest, 1986. 47a-e.

⁴ Platón: *Állam*, 522c-531c.

⁵ Taylor, Charles: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Harvard University Press, Cambridge, 2001. 16-24.

kodás szétszórtságukból egybegyűjti (*cogere*). Innen származik a „*cogitare*” szó is.⁶

A karteziánus *cogit*oval már az első személy jelen idejének bizonyossága válik a tudás alapjává. A világ már nem kozmikus rendként, hanem mechanisztikus kiterjedésként jelenik meg. Az idea pedig már nem ontikus, hanem pszichikai kategória. A tudás célja az ideák racionális összetétele az elkülönített és világos belátás alapján, nem pedig a világrendnek való megfelelésük alapján. Ehhez viszont a megismerő szubjektum előítéletektől mentes kell legyen. Ahogy Taylor fogalmaz, a világ és teste tárgyiasításával a szubjektum immár külső megfigyelőként viszonyul hozzájuk. A racionalitás itt már nem szubsztantív, hanem procedurális jellegű: reprezentációt konstruál a módszer alapján. A valóságnak való megfelelést Isten tökéletessége szavatolja. Ezzel veszi kezdetét a világ varázstalanítása, amely már nem az ideákból való részesedés helye, hanem a céljainkhoz kapcsolódó lehetséges eszközök semleges területe.⁷

A tér és az idő mint a megfigyelő vonatkoztatási rendszere a Descartes-féle koordináta-rendszerben kap általános aritmetikai megalapozást. A koordináta-rendszerben a megfigyelő referenciapontjaként kijelölt origó vonatkozásában kap értéket minden test adott pillanatban mért helyzete és sebessége. A koordináta-rendszer segítségével, az algebra, az analízis és a differenciálszámítás alapján a geometrikus axiómarendszer visszavezethetővé válik egy aritmetikai axiómarendszerre, amelynek Peano ad explicit formát. A tér a megfigyelő Szubjektum szemszögében mért változók szimmetrikus és homogén vonatkoztatási rendszerévé válik. Az idő pedig a jelenpontok szukcesszív sora, egy független változó. Egy test mozgáspályája pillanatnyi állapotainak összegzése. A geometriai időtengelyen minden pont „újrateremtett” jelen pillanat, melynek nincs se múltja, se jövője, se emléke, se iránya, pusztán tőle balra és jobbra található további jelenpillanatok vannak. Mind a tér, mind az idő szimmetrikus és homogén.

Descartes *A dioptrikában* a látás mechanizmusát a festészeti perspektíva-eljárás szerint írja le. A látás során a Természet azért hozza létre az idegek eredetétől függő helyzetet, hogy a lélek „figyelme ismét kiterjedhessen az összes olyan pontra, amelyek a testrészek legszélső pontjából eredő és képzeletben a végtelen felé meghosszabbított egyeneseken helyezkednek el.”⁸ A tér perspektivikus ábrázolásának elméletét elsőként Alberti fejti ki, méghozzá a fénysugarakat konjugáló szem működéseként. „Képzeljük el a sugarakat,

⁶ Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Ford. Városi István. Gondolat, Budapest, 1982. X.XI.18, 294. Lásd erről Taylor: *id.mű* 141.

⁷ Taylor: *id.mű*. 143-158.

⁸ Descartes, René: *A dioptrika*. Ford. Lőrinszky Ildikó. *Enigma*, 1994. 4. 994b, 119-123.

amint finom fonalként terjednek, majd összegyűlve, mint egy köteg egy pontba, visszatérnek együtt a szembe, ahol a látóérzék található. Ott, a mintegy kötegbe gyűlt sugarak egyenes és finom ágakként szétterjednek, egészen a szemközti lévő felületekig.⁹ A festészet mellett a perspektivikus látás elve a reneszánsztól kezdve meghatározza a városépítést (a városon és a tájon uralkodó tengelyek nyitott rendszere Rómában, Párizsban stb.), a kastélyépítést (a versailles-i tükörteremből figyelő uralkodó szem mint a kert és a táj távolába vesző vonalak metszéspontja), de még a várépítést is: „Az erődítés művészetének legfontosabb architekturális szempontja [...] a tér átláthatóságának biztosítása, mind az emberi tekintet, mind pedig a lőfegyver tűzereje csak olyan terepet képes birtokolni, amelynek nincsenek takarásban lévő részei. [...] E követelmény [...] egy olyan *ideális tér* utópikus eszméjét fogalmazza meg normatív jelleggel, amely híján van a megfigyelő nézőpontjából adódó korlátoknak.”¹⁰

Descarteshoz mint referenciapontunkhoz visszatérve: *Compendium musicae* című írásában az alaphang aritmetikai osztásából képzett konzonanciák rendjét hozza léte. Ezt az elméletet később Rameau fejt ki alaposabban. Descartes szerint az aritmetikai osztás geometriai osztással szembeni előnyben részesítésének az az oka, hogy „az előzőben kevesebb dolgot kell észlelni, mivel minden különbség végig azonos. Ezért az érzék nem lesz annyira megerőltetve abbéli próbálkozásában, hogy mindent elkülönítetten érzékeljen.”¹¹ Az újkori tonális zenei forma minden eleme (az akkord, a ritmus, a dallam és maga a forma) az alaphang vonatkoztatási rendszerében kap funkciót. A zenei kompozíció az alaphang, illetve a belőle kiinduló melódia és akkord önmagába visszatérő fejlődési folyamatának tekinthető, amely az emlékezet és a várakozás által igazítja el a hallgatót e folyamatban. Mindennek legjobb példája a klasszicista szonátaforma. Hogy Pierre Boulez fogalmát idézzük, ahogyan a festészetben a centrálperspektíva esetén az ábrázolt formák a látógúla csúcsából kiinduló látószög alapján definiálódnak, hasonlóképpen a zenei formák a tónus referenciapontjának vonatkoztatási rendszerében felvett „hallási szög” alapján határozódnak meg.¹²

⁹ Alberti, Leon Battista: *A festészetről – Della pittura, 1436*. Ford. Hajnóczy Gábor. Balassi, Budapest, 1997. 57.

¹⁰ Schmal Dániel: A polisz mint a szelf metaforája. In. *Lábjegyzetek Platónhoz 17. A polisz*. Szerk. Laczkó Sándor. Pro Philosophia Szegedi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, Szeged, 2019. 118-119.

¹¹ Descartes, René: *Compendium of Music (Compendium Musicae)*. Ford. Walter Robert. American Institute of Musicology, 1961. 12.

¹² Boulez, Pierre: Form. In. Jean-Jacques Nattiez (Szerk.): *Orientations. Collected writings by Pierre Boulez*. Ford. Martin Cooper. Faber & Faber, London / Boston, 1986. 93.

Hasonló formáról ad számot Lukács *A regény elméletében*: az újkori regény belső formáját a szubjektivitásnak önmaga megismeréséhez és ezáltal önmaga megszüntetéséhez vezető útjaként határozza meg: „A folyamat, amelyként a regény belső formáját felfogtuk, a problematikus individuum vándorútja önmagához, az egyszerűen létező, önmagában különmemű, az individuum számára értelmetlen valóságban való zavaros megrögzöttségtől a tiszta önismerethez vezető út.”¹³ A regény világát a keresés folyamatának iránya szervezi meg, elemeit az önmegismerés felé igyekvő hős vonatkoztatási rendszere szintetizálja. „Az elszigetelt emberek, érzékektől idegen jelenségek és értelem nélküli események diszkrét-különmemű tömege egységes tagoltságot nyer azáltal, hogy minden egyes elem a központi alakra és az ő életútja által szimbolizált életproblémára vonatkozik.”¹⁴

Ami magát a szubjektumot illeti, Descartes a véges szubjektum igazságát Isten végtelen ideájával támasztja alá. Kant viszont már az autonóm szubjektum önmaga feletti törvénykezését, az észnek a tiszta Ész általi megítélését mutatja be.¹⁵ A szubjektum, mint az appercepció szintetikus egysége, a tapasztalat lehetőségfeltétele. Ahogy Kant fogalmaz:

a sokféleség összekapcsolódását (*conjunctio*) [...] a képzetalkotó tevékenység spontaneitása végzi el, s mivel ezt a tehetségünket az érzékelőképességtől megkülönböztetendő, értelemnek kell neveznünk, ezért [...] minden összekapcsolás értelmi művelet, melyet a szintézis általános megnevezéssel jelölünk. Ily módon mindjárt fölhívjuk rá a figyelmet, hogy semmit nem képzelhetünk a tárgyban összefüggőnek, amit előbb mi magunk nem kapcsoltunk egybe; és valamennyi képzetünk közül egyedül a kapcsolat nem származhatik tárgytól; ez csupán a szubjektum alkotása lehet, lévén az összekapcsolás a szubjektum öntevékenységének aktusa.¹⁶

A szubjektum nem más, mint a képzetek konjunktív szintézise. A modern identitás e konjunktív szintézisét szembeállíthatjuk a korábban elemzett premodern szintézissel, melyet szintén Kant fogalmával az identitás diszjunktív szintézisének nevezhetünk. A diszjunktív szintézis Isten azon szintézise, amely által a meghatározások egymástól elválasztva és egymást kizárva alkotnak hierarchikus rendet.

¹³ Lukács György: A regény elmélete. In. *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete. Ifjúkori művek*. Magvető, Budapest, 1975. 534.

¹⁴ I.m., 535.

¹⁵ Ez abban mutatkozik meg a leglátványosabban, ahogy Isten alárendelődik a morális ész etikoteológiájának.

¹⁶ Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Atlantisz, Budapest, 2004. 143-144.

A szubjektum konjunktív szintézise a társadalomban a személy tulajdonjogaként realizálódik. A személy, amely önmagában egy pusztán abszolút negativitás, egy Én=En, az általa birtokolt vagynon (azaz az általa érvényesíthető dologi és kötelmi jogigényeken) keresztül tesz szert társadalmi identitásra. A kötöttségektől mentes szubjektum szabadsága abban áll, hogy önmagában bizonyosként független minden meghatározottságtól, de csak a meghatározások által válhat természeti létezővé, a világban egzisztálóvá, valóságossá. Hegellel szólva, a szubjektum az a hatalom, amely minden szellemi terület lényegéeként önmagában való bizonyosságát ragadja meg, és mint abszolút szabadság

a világ trónjára lép, anélkül, hogy bármilyen hatalom ellenállást fejthetne ki vele szemben. Mivel ugyanis valójában csakis a tudat az az elem, amiben a szellemi lények vagy hatalmak szubsztanciája van, azért egész rendszerük, amely különböző területekre való oszlás által szerveződött és tartotta fenn magát, összeomlott, miután az egyes tudat úgy fogja fel a tárgyat, hogy nincs más lényege, mint maga az öntudat [...].¹⁷

Ahogy Taylor megjegyzi, a természetet egy homogén és kisajátítható térré varázstalanító instrumentális ésszel szemben a 18. századtól kezdve felerősödik a belső morális érzék fontosságának hangsúlyozása (Shaftesburynél, Hutchesonnál, vagy épp Rousseau-nál). Ez azonban nem a természet kozmikus felfogásához való visszatérést jelenti, hanem a természet bensővé tételét, a helyes érzés forrásaként való megjelenését. A természethez való kétféle viszonyt jól tükrözi a francia kert és az angol kert közötti különbség. Szemben a ráció természet feletti uralmát mutató francia kerttel, az angol kert hívei szerint csak az érintetlen természet képes arra, hogy előhívja a természetes érzéseket. A romantikában azután már a természet az alkotó képzelőerő kifejezési aktusaként tárul fel – melynek paradigmatis terepe a művészet. Novalisnál a természet titkait önmagunk felé fordulva fedezhetjük fel. Schelling és Hegel számára a szellem a természetben, legteljesebb módon az emberi természetben fejezi ki és ismeri meg önmagát.¹⁸

A modern művészettel azonban valami új veszi kezdetét, amikor az szakít a kifejezés paradigmájával és a szubjektum konjunktív szintetikus egységével. Merleau-Ponty mutat rá arra, hogy Cézanne-nál a festészet nem egy szubjektum kifejezése, hanem az észlelés preobjektív világának felfedezése, azoknak a láthatatlan kapcsolódásoknak a felszínre hozatala, melyek tapaszt-

¹⁷ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 301.

¹⁸ Taylor: *id.mű*, 248-302, 355-390.

talatunkat konstituálják.¹⁹ Kandinszkij absztrakciói pedig már sem nem referálnak tárgyakra, sem nem fejezik ki a lelket, hanem a színek és formák robbanásszerű dinamizmusát örökítik meg, melyek egymással ütközve lokális központokat hoznak létre. A mozgást tárgyábrázolás hiányában egyedül maguknak a színeknek és formáknak az intenzitása határozza meg.

Ahogy a színek és a formák Kandinszkij festészetében válnak „egyenjogú polgáraivá az absztrakció világának”²⁰, a hangok Schönberg zenéjében lesznek egyenjogú tagjai sorozatuknak. Adorno Schönberg muzsikájában a kifejezés totálissá válására és ellentétébe való átcsapására mutat rá. Schönberg annak a Beethovennel kezdődő és Brahms által továbbvitt folyamatnak a végpontján áll, amely a kidolgozás elvét egyre inkább a mű egészére terjeszti ki. Schönberg atonális darabjaiban a kifejezés felszabadul a tónus vonatkoztatási rendszeré alól, egyszerűsre azonban a tonális forma, vagyis az önmagához visszatérő szubjektum híján lemond a fejlesztés, a változás lehetőségéről is – hisz a változás feltételezi az azonosságot, a referenciapontot.²¹ A tizenkét hangú technikával a zeneszerző a vonatkoztatási rendszert egy olyan rendszerrel váltja fel, amelyben a különböző magasságú hangok funkcióját az általuk alkotott sorozat határozza meg és amelyben különféle variációk bontják ki a sorozatot (modulációk és fordítások által). A komponálás alapja nem a tonalitás rendszere, hanem az egyenrangú hangok sorozata.

Roland Barthes abban látja a klasszikus és a modern retorika különbségét, hogy míg az előbbiben minden szó más szavak irányában terjeszkedik a megszokás és a közhasználat által limitált kapcsolódások alapján, addig a Rimbaud-val kezdődő modern költészet a szavak kapcsolódásainak csak a „mozgását, zenéjét” hagyja meg. A modern költészet az egy találkozási pontban koncentrálódó hangzásbeli vagy szemantikai véletlen által felmutatja a Szó tömörségét, mely újszerű kapcsolódásaiban bontja ki virtuális viszonyait.²² Mallarmé versei egymástól távol álló jelek valóságútlan találkozásából fakadó intenzív nyelvi események: olyan „Kockadobás” eseményei, mely „Soha nem törli el a Véletlent” (*Jamais N’Abolira Le Hasard*), és amely olyan írást eredményez, ahol „Minden Gondolat Kockadobás” (*Toute Pensée émet*

¹⁹ Merleau-Ponty, Maurice: A szem és a szellem. Ford. Vajdovich Györgyi, Moldvay Tamás. In. *Fenomén és mű. Fenomenológia és esztétika*. Szerk. Bacsó Béla. Kijárat, Budapest, 2002. 70-75.

²⁰ Kandinszkij, Vaszilij: *A szellemiség a művészetben*. Ford. Szántó Gábor András. Corvina, Budapest, 1987. 40.

²¹ Adorno, Theodor: *Az új zene filozófiája*. Ford. Csobó Péter György. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 2017. 100-132.

²² Barthes, Roland: Az írás nulla foka. In. uő: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Ford. Romhányi Török Gábor. Osiris, Budapest, 1996. 25-31.

un Coup de Dés).²³ A költő megengedi a költeménynek, hogy a szavak inhe-rens, kölcsönhatásban lévő erői strukturálják, egyenlőtlenségük sokkhatása által mozgatva azt. Ezra Poundnál a szavak vagy képek egy intenzív erőteret hoznak létre egymás között. „Három vagy négy szó pontosan egymás mellé helyezve képes ezt az energiát nagyon magas határfokon sugározni.”²⁴ Proustnál a kutatott jel egy élmény és egy emlék közötti kapcsolatban villan fel. Mindezzel párhuzamba hozható Saussure nyelvészeti elmélete, melyben a jelölők és a jelöltek reciprok differenciális viszonyok rendszereiként jelennek meg.

Általában a különböző tudományok az egyensúlyi állapottól távoli struktúrákat az elemek közötti kommunikáció alapján írják le. Prigogine és Stengers szerint az ilyen rendszerekről általános elvként elmondható, hogy a kommunikációs sebesség határozza meg azt a maximális bonyolultságot, amelyet egy rendszer szervezetsége elérhet anélkül, hogy túlságosan instabillá válna: „minél gyorsabb a kommunikáció a rendszerben, minél nagyobb azoknak a jelentéktelen fluktuációknak az aránya, amelyek nem képesek a rendszer állapotának átalakítására, annál stabilabb ez az állapot.”²⁵ Hasonlóképp a kommunikációs kapcsolódások és sebességük által jellemezhető a társadalmi terek stabilitása vagy törekenysége is. Manuel Castells korunk társadalmát hálózati társadalomként, illetve áramlások tereként írja le. Az áramlástér materiális alapjaiban Castells három réteget különít el: először is az információtechnológia áramköreit, mely által a hálózat adott helyét más helyekhez való kapcsolódásai definiálják (internet, távközlés, műsorszórás); másodsor a helyek együttműködését koordináló kommunikációs gócpontokat és a stratégiailag fontos lokális csomópontokat (pl. a pénzügyi világban New York és Tokió); harmadszor a kozmopolita menedzser-elit szerveződését, melynek tagjai egyszerre törekszenek arra, hogy a hálózat minél több helyet integráljon, és arra, hogy eközben saját domináns pozíciójuk a hálózaton belül elkülönült maradjon (az uniformizált kozmopolita életstílus exkluzív helyszínei pl. a repülőterek VIP várótermei, a nemzetközi szállodák szobái, vagy a fürdő- és masszázsszolgáltatások).²⁶ Ezek az anyagi alapok biztosítják a hálózatoknak az egész világra való kiterjesztését. Az individuum helyét az információs társadalomban alapvetően az határozza meg, hogy mennyire képes integrálódni e hálózatokba, és hogy a különféle kapcsolódások milyen

²³ Mallarmé, Stéphane: *Oeuvres complètes*. Librairie Gallimard, Paris, 1945. 457-477.

²⁴ Taylor: *id.mű.* 475.

²⁵ Prigogine, Ilya - Stengers, Isabelle: *Az új szövetség. A tudomány metamorfózisa*. Ford. Dévényi Levente. Akadémia, Budapest, 1995. 165-166.

²⁶ Castells, Manuel: *A hálózati társadalom kialakulása. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. 1. kötet*. Ford. Rohonyi András. Gondolat – Infonia, Budapest, 2005. 532-540.

metszéspontján bukkan fel. Baudrillard mutat rá arra, hogy a fogyasztói társadalomban a szükséglet nem egy egyénnek egy objektumhoz fűződő viszonyát fejezi ki, hanem a jeleknek a produktív erők által létrehozott rendjének egy differenciált elemét.²⁷

Franco Berardi szerint korunk a kognitív képesség tekintetében átmenet a konjunkcióról a konnekcóra. A konjunkció a találkozás és a kommunikáció egyszeri és megismételhetetlen módja, melynek során a jel jelentése értelmezésre kerül, rá a befogadó érzékeny és általa mássá válik. Ezzel szemben a konnekcó a „diszidentifikáció” folyamatoként jellemezhető: egy mély nyomok nélküli feloldódás a gyorsuló heterogén ingerek között folyamatosan keletkező, eljövő eseményként adódó kapcsolatokban. Az ingerek között a világra nyitott észlelés azok szemantikai értelmezése és elsajátítása nélkül mozog, egyre kevesebb teret hagyva az érzékenység, a reflexió és a személyes emlékezet számára. Az értelmezés pusztán szintaktikai, amely előfeltételezi a kapcsolódó elemek kompatibilissé tételét, standardizálását (digitalizálását).²⁸ Mindezek alapján az identitás képződésének e harmadik logikáját konnektív szintézisnek nevezhetjük.

Foucault az *Eltérő terek* című írásában különbséget tesz a helymeghatározás tere, a kiterjedés tere és a szerkezetek tere között. A középkort a helyek hierarchikus elrendezése jellemezte, mint például az ég feletti, az égi és a földi tér elválasztása esetében. Az elhelyezés terét Galilei nyitotta meg egy végtelenül nyitott térré, felszámolva ezzel a hierarchikusan elválasztott helyeket. A tárgy koordináta-ponttá zsugorodott, a heterogén elhelyezést a homogén kiterjedés váltotta fel. Ma azonban ez utóbbi helyét átveszi a szerkezet, amely pontok vagy elemek közötti relációkból áll. Korunkban a teret a szerkezetek közötti kapcsolatok jellemzik: egymásra redukálhatatlan szerkezeteket felépítő kapcsolatok hálózatában élünk.²⁹

E felosztáshoz kapcsolódva az előzőekben az identitás képződésének három logikája között tettem különbséget. Az első, melyet diszjunktív szintézisnek nevezek, de amelyet szubsztantív identitásnak is nevezhetnénk, az az eset, amikor meghatározott, pozitív, szilárdan elválasztott predikátumok jelentik az identitás alapját, amelyek a múlt emlékezetében találnak támaszt, és amelyek meghatározzák a szubjektum helyét és feladatát. A második, a

²⁷ Baudrillard, Jean: *La société de consommation. Ses mythes, ses structures*. S.G.P.P., Paris, 1970. 119-125.

²⁸ Berardi, Franco „Bifo”: *Precarious Rhapsody. Semiocapitalism and the pathologies of the post-alpha generation*. Minor Compositions, London, 2009. 86-87, 99-100, 130-132.

²⁹ Foucault, Michel: *Eltérő terek*. In. uő: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Ford. Sutyák Tibor. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 147-148.

konjunktív szintézis esetében a hangsúly nem a predikátumokon, hanem a szubjektumon van, nem a múlton, hanem az önmeghatározás és önmagára vonatkoztatás jelenbeli szabad akaratán vagy kifejezőerején. Általánosságban elmondhatjuk, hogy míg az első domináns módon az ókori és középkori társadalmakban érvényesül, addig a második az újkori nyugaton válik dominánssá. Azonban korunkban egy újabb szintézis kerül egyre dominánsabb pozícióba, melyet konnektív szintézisnek nevezek. Ez esetben viszont inkább egy „diszidentifikációról” beszélhetünk, heterogén ingerek változó kapcsolódásáról, melyek semmilyen szilárd identitást nem alapozhatnak meg. Mindazonáltal az itt előadott narratíva csak tendenciákat vázol fel egyes szintézisek dominánssá válásáról. Korunkban is mindhárom identitásképződési logika – azaz mindhárom valósághoz való viszony – nyomait megtalálhatjuk, az ebből következő konfliktusokkal és összebékítési kísérletekkel együtt. A konfliktus épp az identitásnak a valósághoz mint egészhez való viszonyán alapszik, illetve azon, hogy a három konzisztens logika radikálisan más módon határozza meg e viszonyt és ezzel magát a térbeli, időbeli és jelekben megnyilvánuló valóságot. Valójában az identitás problémáját a három szintézis konfliktusaként, dominancia-viszonyaként és összeegyeztetési kísérleteként lehet meghatározni.³⁰ Taylor megfogalmazását átvéve, a modernitás konfliktusa jellemezhető a szubjektum e három forrásának harcaként és együttműködéseként. Az identitás problémájáról e három logika konfliktusaként adhatunk számot. Éppúgy elmondhatjuk azt az identitásképző logikákról, amit Taylor a modern identitás három konfliktusban álló forrása kapcsán ír, miszerint „el kell ismernünk a javak s ebből adódóan a konfliktusok pluralitását, amit más nézetek hajlamosak elkendőzni úgy, hogy a versengő javak egyikének legitimitását megkérdőjelezzük.”³¹

³⁰ E konfliktus politikai oldaláról lásd Czétány György: *A nagy narratívák összecsapása. Három szintézis harca egy konzisztens valóságért*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.

³¹ Taylor: *id.mű* 518. Magyarul uő: *A modernitás konfliktusai*. In. *Közösségelvű politikai filozófiák*. Szerk. Horkai Hörcher Ferenc. Ford. Paksy Máté. Századvég, Budapest, 2002. 147.